

ADITZ MODALAK EUSKARAZ

Andolin Eguzkitza

0. Hiru dira euskaraz aditzen bidez modaltasuna adierazteko dauzkagun tresnak:

- a) LAGUNTZAILEaren barruko partikula modalak (*al*¹, *al*², *berri*, *bide*, *edo*, *hurran*, *gogo*, *ohi*, *omen/ei*, *ote*). LAGuntzailea majuskulaz idazten dut zera adierazteko, *aditz laguntzaileaz* ez naizela mintzatzen agerian uzteko, LAGUNTZAILE deritzon osakidez baizik, h.d., ondoko erregela honen bidez berriatatz daitekeen eta eztabaidatu gabe abiapundutzat ematen dudan konstitujenteaz:

$$(1) \text{ LAG} \rightarrow \left(\begin{array}{c} \text{ez} \\ \text{ba} \end{array} \right) \left(\begin{array}{c} \text{ba} \\ \text{partikula} \\ \text{modalak} \end{array} \right) \text{ laguntzailea}$$

- b) Aditz modalak: *ahal izan* eta *ezin izan*.
- c) Aditz semimodalak: *behar izan* eta *nahi/gura izan* (*nahiago/gurago izan*).

1.

1.0. Ezaguna izateagatik partikula modalen erabilkuntza oraingoz albora uzten dut, beraz aditz modalak deitu ditudanak deskribatzen hasiko naiz. Halaz ere, esan dezagun *ohi* partikulatatz jotzen dudala, eta horregatik ez dudala aurkezpentxo honetan erabiliko, nahiz eta agerian dagoen euskalki batzuetan bederen, sartaldekoetan hain zuzen ere, aditz-jokabidea duela.

1.1. Aurrean esan bezala aditz modal bi daude euskal gramatikan: *ahal izan* eta *ezin izan*, beste aditzek ez daukaten jokabide morfologikoaz agertzen zaizkigunak. Esate baterako, honelako adibideak aurki ditzakegu:

- (2) Peruk liburuak irakurriko ahal ditu

eta perpaus honen ezezko biak:

- (3) a. Peruk ez ditu liburuak irakurriko ahal
b. Peruk ezin irakurriko ditu liburuak

edo honelakoa:

- (4) a. Peruk liburuak irakurtzen ahal ditu
b. Peruk ez ditu liburuak irakurtzen ahal

Azken perpausek (3-k eta 4-k) dauzkaten aldaki dialektaletan ez naiz oraingoan sartuko, asko baitira eta Ameriketako txoko honetan informazioa ez baitaukat esku.

Azkenez Ithurri gramatikalariai dakarren etsenplu hau ere aipa dezakegu:

- (5) ezin ikusi dut liburua

nik dakidanez euskalki gehienetan era honetara itzul litekeena:

- (6) ezin ikusi izan dut liburua

Aurreko adibide guztietan zera ikus daiteke, ez *ahal*-ek ez eta *ezin*-ek ere, ez dutela inongo atzizkirik. Hau da, aspektu-atzizkiak, [-ko] = [-egina], [-tzen/ -ten] = [+egina, -perfektua], [-Ø] = [+egina, +perfektua] aditz nagusietan agertzen dira (*irakurriko*, *irakurtzen*, *ikusi*). Hau, noski, ez da egia Bizkaieras, euskalki honetan aditz modalak, eta gero deskribatuko ditugun semimodalak berdin, antzekoak baitira. Honek zera esan gura du, morfologikoki nonbait, ez *ahal* ez *ezin* aditzek ez dutela aditz nagusien jokabidea. Eta sintaktikoki? Galdera hau erantzun baino lehen *behar izan* eta *nahi/gura izan* (nahiago/gurago izan) aditzek nola jokatzen duten ikusi behar dugu, hots, semimodalak deitu ditugunak deskribatu behar ditugu.

1.2. Hala, bada, aurreko etsenpluak *behar izan* aditzarekin egiten baditugu, honako hau da emaitza:

- (7) a. Peruk liburuak irakurri beharko ditu (cf. 2)
b. Peruk ez ditu liburuak irakurri beharko (cf. 3)
c. Peruk liburuak irakurri behar ditu (cf. 4)
d. Peruk liburuak irakurri behar izan ditu (cf. 6)

Beste era batera esatearren, honako kasuan *behar izan*-ek-aspektu-atzizkiak hartzen ditu eta egoera hauxe dugu:

- (8) a. ...irakurriko ahal...vs...irakurri beharko...
b. ...irakurtzen ahal...vs...irakurri behar...
c. ...irakurri ahal...vs...irakurri behar izan...

Arazoa, beraz, honetan dago: Zergatik daukagu, kasu batez (8b) adibidean, *irakurtzen ahal* alde batean, baina *irakurri behar* bestean, eta ez eman dezagun **irakurri behartzen*? Eta berriro ere, itaun honi erantzun zehatz bat emateko *bizi izan* eta *maite izan* bezalako aditzen jokabide morfologikoa kontutan hartu beharrean gaude. Izan ere, azken aditz hauek, ezaguna denez, ez dute inoiz —hizkuntzaren kasurik unibertsalenean bederen— [-tzen/-ten] atzizkia hartzen. Alegia:

- (9) a. Santurtzin biziko naiz
 b. Santurtzin bizi naiz
 c. Santurtzin bizi izan naiz

Izan ere, aditz hauek multzo txiki eta mugatu bat besterik ez dute osatzen. Hemen ikus dezakeguna zera da, euskaraz badaudela jokabide morfologiko berezia daukaten aditz batzu, *behar izan* eta *nahi/gura izan* (*nahiago/gurago izan*) semimodalak deitu ditugunak, *bizi izan* eta *maite izan* bezala erabiltzen direnak:

- (10) a. Liburu hori nahiagoko dut
 b. Liburu hori nahiago dut
 c. Liburu hori nahiago izan dut

Hala eta guztiz ere, jokabide morfologiko bera edukitzeagatik ere, haien jokabide sintaktikoak arras dira desberdinak:

- (11) a. *irakurri maiteko dut
 b. irakurri nahiko dut
 c. *irakurri maite dut
 d. irakurri nahi dut
 e. *irakurri maite izan dut
 f. irakurri nahi izan dut

Alegia, *maite izan* ez da gauza *nahi/gura izan* aditzak hartzen dituen osagarri berbalak hartzeko. *Nahi/gura izan* aditzak, aitzitik, 11an ikusi dugun bezala, osagarri berbalak ukan ditzake. Jakina, baita berbalak ez diren osagarriak ere:

- (12) a. liburua nahiko dut
 b. liburua gura dut
 c. soinekoa gura izan dut
 d. orrazia beharko dut
 e. lana behar dut
 f. dirua behar izan dut

Laburbilduz beraz, orain arte zera ikusi dugu, *behar izan* eta *nahi/gura izan* (*nahiago/gurago izan*) aditzek *bizi izan* eta *maite izan* aditzen jokabide morfologiko bera baina jokabide sintaktiko desberdina dutela, eta bestetik *ahal izan* eta *ezin izan* aditzek *behar izan* eta *nahi/gura izan* aditzek ezbezalako jokabide morfologikoa dutela. Egoeraren mugak, beraz, hauek izan daitezke:

- a) Aditz ohikoak (gehienak)
 b) Aditz morfologikoki bereziak: *bizi izan* eta *maite izan* behintzat.
 c) Aditz sintaktikoki bereziak: *behar izan* eta *nahi/gura izan* (*nahiago/gurago izan*). Morfologikoki (b) taldeko aditzak bezalakoak.
 d) Aditz guztiz ezberdinak, bai morfologikoki eta bai sintaktikoki: *ahal izan* eta *ezin izan*.

1.3. Aditz ohikoak deitu ditugunak, osagarri berbalez denez bezainbatean, bi erataro agertzen dira: a) kontrol- eta oharren-aditzak badira [-tzen/-ten] atzizkiarekin eta b) bestelakoak badira [-tzea/-tea] atzizkiarekin. Adibidez:

- (13) a. Jon kantatzen hasi da
 b. Joni kantatzen entzun diot
 baina c. Joni kantatzea proposatu diot

Jakina, perpaus biak beste era desberdinez ere adieraz daitezke, eman dezagun:

- (14) a. Jon kantatzen ari zelarik entzun dut
 b. Joni kanta dezala proposatu diot

Halaz ere, erdibanaketa horrek tente dirau beti, hots, kontrol- eta oharren aditz eta beste aditzen artekoa (aditz kausatiboak aparte uzten ditugu oraindik orain).

Maite izan bezalakoek, berriz, oharrenaditzak ez direnak bezala jokutzen dute:

- (15) a. ondo jatea maite dut
 b. *ondo jaten maite dut

Beraz, gorago esan duguna berbaiezta dezakegu orain ere, aditz hauek (*bizi izan*, *maite izan*) jokabide morfologiko berezia dutela, ez baina sintaktikoa.

Eta *behar izan* eta *nahi/gura izan*? Goian *bizi izan* eta *maite izan* bezala direla morfologiaren aldetik agerian utzi dugu, baina baita sintaktikoki desberdinak direla, *behar izan* eta *nahi/gura izan* aditzen osagarri berbalek ez baitute ez [-tzen/-ten] ez eta [-tzea/-tea] atzizkirik hartzen, *hiztegi-forma* baizik:

- (16) a. Santurtzira *joan* behar dut
 b. jatetxera *joan* nahi dut

Azkenez, zer gertatzen da orduan *ahal izan* eta *ezin izan* aditzekin? 1.1. paragrafoan ikusi dugun bezala, aditz hauen osagarri berbalek berek hartzen dituzte aspektu-atzizkiak eta horregatik ez hiztegi-formaz ez eta [-tzea/-tea] edo eta [-tzen/-ten] atzizkiez erabiltzen ez direla esan dezakegu:

- (17) a. liburua irakurriko ahal dut
 b. etxea erosten ahal dugu

Berriz ere, azkenau Bizkaieraz ez dela egia esan behar dugu, euskalki horretan semimodalen eta modalen artean diferentziarik ez baitago.

2. Hau ikusita, desberdintasun sintaktikoak zertan funtsatzen diren argitzen saiatuko naiz.

2.1. Has gaitezen berriro aditz modalekin:

- (18) a. etxera joaten ahal naiz
 b. babarrunak erosten ahal ditut

lehenengo eta behin zera dakusagu, aspektu-atzizkia, gorago aipatu bezala, ez zaio *ahal* aditzari eransten, aditz nagusiari baizik. Baina ez da hori fenomeno bakarra, aditz nagusia trantsitibo edo intrantsitibo izan arauera (terminu horien erabilkuntza aurreteorikoaz), hala baita ere aditz laguntzailea aldatzen. Goragoko etsenpluetan, aditz nagusia *joan* denean, hau da, inongo argudio tematikorik ez daukan aditza (aditz unakusatibo bat Marantz eta Levin-en terminologian), laguntzailea *naiz* da; baina aditz nagusia *erosi* denean, hots, argudio tematiko bat behintzat duen aditza (aditz trantsitiboa Marantz eta Levin-en terminologian), laguntzailea *ditut* da. Era berean, aurreko adibide horietan subjektuak agertuko balira, lehengo kasukoa (18a) *ni* izanzen litzateke, h.d., absolutiboaz markatua, eta bigarrenkoa ostera *nik*, ergatiboaren markaz.

Perpaua bi horiek semimodalez honela agertzen dira:

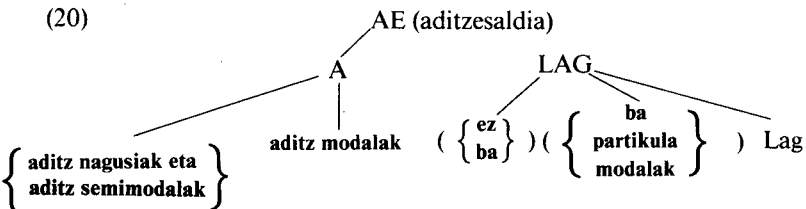
- (19) a. etxera joan nahi/behar dut
 b. babarrunak erosi nahi/behar ditut

Aldez aurretik deskribatu ditugun aldaketa morfologikoeekin (*joan* vs. *joaten*, *erosi* vs. *erosten*) baina laguntzailearen aldaketarik gabe. Are gehiago subjektuak agertuko balira zera edukiko genuke: *nik*, ergatiboaren markaz, kasu bietan. Lantxo honetan, esan dezadan bide batez, ez naiz salbuespen dialektalez arituko, alegia, Zuberoako *nahi izan* (*nahiago izan*) aditzaren modaltasunaz (...joan nahi bazira...) eta Bizkaiko *behar* aditzarenaz (...joan behar naz...)

Diferentzia argi dago, aditz modalen kasuetan aditz nagusiak inposatzen ditu paper tematikoak (*joan*: tema eta *erosi*: tema eta egilea). Bigarren kasuan, aldiz, *nahi* eta *behar* dira paper tematikoak inposatzen dituztenak, horregatik kasu bietan *dut/ditut* da laguntzailea, bai *nahi izan* eta bai *behar izan* aditzek paper tematiko bi ematen dituztelako: *tema* eta *egilea*. Paper tematiko horien marka morfologikoa, noski, absolutiboa eta ergatiboa dira.

Beraz, aditz modalen eta semimodalen artean dagoen eta definitu ez dugun desberdintasun sintaktikoa muga dezakegu orain: aditz semimodalek euskaraz aditz nagusien jokabidea dute, aditz modalek, berriz, ez.

2.2. Egitur-zuhaitz batetan, beraz, aditz hauen arteko diferentzia sintaktikoa honela ager daiteke:

Bestalde, nahiz eta orain ez dudan hipotesi hori defendatuko, nire ustez, aditz semimodalen egitura sintaktikoa kontroladitzena bera da:

- (21) a. [p ni_j [pPRO_i kantatzen] hasi naiz]
 b. [p nik_j [p PRO_i kantatu] behar dut]

Beste era batera esateko, *behar izan* eta *nahi izan* (*nahiago/gurago izan*) aditzek osagarri sententzialak dauzkaten bitartean, *ahal izan* eta *nahi/gura izan* aditzak osagarri berbalekin ager daitezke bakarrik; eta semimodalek aditz nagusi ohikoek bezala joka dezaketen bitartean, aditz modalek ezin dezakete era horretan inoiz joka:

- (22) a. liburua nahi dut
 b. *liburua ahal dut

2.3. Azkenean arazo bat. Lehenago aipatu dudan Ithurriren adibidean (It-hurri 1979, 40):

- (5) ezin ikusi dut liburua

zera esateko erabili dugu: *ezin izan dut ikusi liburua*, hau da, era perfektua adierazteko. Izan ere, hau da aurkitu dudan etsenplu bakarra. Seguru asko, baina, euskal testu zaharretan badagoke horrelako forma asko, bai eta erdialdeko euskalkietan ere. Problema, ordea, bestelakoa da. Egungo hizkuntza mintzatuan, nik dakidan neurri apalean behintzat, era perfektua *izan* aditzaz egiten da beti, baita *ahal* eta *ezin* modalak bezala darabiltzaten euskalkietan ere. Alegia, paradigma honela agertzen da:

- (23) a. etxera joanen ahal naiz
 b. etxera joaten ahal naiz
 baina c. etxera joan ahal izan naiz
 ez d. (??) etxera joan ahal naiz

eta ezezkoetan

- (24) a. etxera ez naiz joanen ahal/(?) etxera ezin joanen naiz
 b. etxera ez naiz joaten ahal/(?)etxera ezin joaten naiz
 baina c. etxera ez naiz joan ahal izan/etxera ezin izan naiz joan

Orain ikertzen saiatuko ez naizen arrazoiarengatik aditz modalen era perfektua, aditz semimodalena bera da, hau da, aditz nagusia.

Hainbeste daturen artean, ba ote dago argia ikusteko zirrikiturik? Baiezkoan nago. Badirudi modalitasunaren sistema guztiz higikorra izan dela aspalditxo honetan euskararen gramatikan. Norberak esanen luke sistema ez dela oraindik sendotu, eta Bizkaiera dela nonbait azkeneko helburua, hots, aditz modalen suntsiketa, horrelako terminu teleologikoetan berba egin badezakegu behintzat. Ekialdean hasita, Zuberoera da aditz modal gehien daukan euskalkia (*ahal izan*, *ezin izan* erabiltzen baldin bada – eta *nahi izan/nahiago izan*)

eta mendebalderaino helduta Bizkaiera da ia aditz modalik ez daukan euskalki bakarra (salbuespena euskalki guztietan semimodala den *behar izan* aditza da, Bizkaieraz askotan modal bezala erabiltzen baita). Higikortasun horren froga aipatu dugun azken problema dugu: modal bezala erabiltzen direneko euskalkietan ere, aditz modalen era perfektua aditz semimodalen forma bera da.

2.4. Zein izanen litzateke orduan nire ustez Euskaltzaindiak literatur norma bezala joko behar lukeena? Hona hemen nire proposamendua:

- a. *Aditz modalak*: a) *ahal izan* eta *ezin izan*
 b) subjektuaren kasua aditz nagusiak inposatzen du (*joan: ni, erosi: nik*)
 c) era perfektuak *izan* aditzarekin egiten dira: *joan ahal izan naiz, ezin izan naiz joan*.
 (hizkuntza poetikoaren salbuespenak: Zuberoako *nahi* modal bezala erabilia eta Bizkaiko *behar*, hau ere modal bezala erabilia).
- b. *Aditz semimodalak*: a) *behar izan* eta *nahi/gura izan* (*nahiago/gurago izan*)
 b) subjektuaren kasu morfoloikoa ergatiboa da beti (goian aipatu salbuespenetan izan ezik).